

POROLISSUM — CHEIA DE BOLȚĂ A APĂRĂRII DACIEI POROLISSENSIS

Se împlinesc 10 ani de cînd am început cercetări arheologice la Porolissum (sat Moigrad; jud. Sălaj)¹ cel mai important punct militar din partea de Nord a Daciei și, probabil, capitala Daciei Porolissensis². În tot acest răstimp, combinînd săpăturile arheologice propriu zise din castru cu cercetarea zonei din jurul Porolissum-ului, prelucrînd materialul arheologic din săpăturile mai vechi ca și cel din propriile noastre săpături, am ajuns la o serie de constatări în legătură cu modul de organizare al apărării romane la Porolissum, fortificațiile și sistemul defensiv propriu al complexului și garnizoana așezării, rolul jucat de ea în apărarea provinciei nordice.

De la bun început trebuie să menționăm că cercetările arheologice la Porolissum sunt departe de a fi încheiate, că, în general, constatările pe care le vom expune mai jos sunt rezultatul unei faze de început a cercetărilor și au caracter preliminar. Mărturisim însă că nu ne-am putut reține dorința de a comunica cu un ceas mai devreme specialiștilor în istorie veche, celor interesați de istoria locului aceste prime rezultate.

Vom încerca să prezentăm aici pe scurt concluziile la care am ajuns: (1) cum a fost alcătuit sistemul defensiv al provinciei în general și (2), în special, frontul ei de Vest; (3) cauzele care i-au determinat pe Romani să fortifice în mod special Porolissum, (4) o privire generală asupra fortificațiilor de la Porolissum cunoscute acum; (5) o prezentare scurtă a principalei fortificații: castrul de pe vîrfurile d. Pomăt; (6) evoluția grupului de trupe romane care a staționat aici.

1. Sistemul defensiv al provinciilor Dacia a fost orientat spre Nord, Est și Vest³. Fig. 2. În acest cadru Dacia Porolissensis a preluat în întregime apărarea graniței de Nord și parțial pe cea din Nord-Vest și respectiv Nord-Est. Sistemul defensiv al provinciei a fost alcătuit din limesul propriu zis (granița fortificată), cîteva fortificații intermediare, iar în centru a fost construit castrul pentru legiune de la Turda (Potaissa). În exterior pe limes staționau unități mixte, între care predomina infanteria ușoară; în castelele de pe linia intermediară staționau exclusiv unități de cavalerie; în centrul sistemului defensiv staționa o legiune, unitate de infanterie grea prin excelență⁴. Sistemul defensiv, conceput astfel, a început să fie alcătuit foarte devreme. Atestarea unei unități militare la Porolissum în anul 106 e.n. (IDR, I, D I) și apoi la Porolissum, Buciumi, Românaș, Romita, Bologa la 110 e.n. (IDR, I, D II) dovedesc acest lucru. Arheologic s-a putut demonstra că la Porolissum-Pomet, Porolissum-Citera, Buciumi, Bologa există o

¹ În legătură cu săpăturile arheologice și cercetările de teren executate după anul 1977 au fost publicate mai multe rapoarte: *ActaMP*, 4, 1980, p. 81—100 (pentru anii 1977—1979); 7, 1983, p. 119—140 (pentru anii 1980—1982); 10, 1986, p. 118—156 (pentru anii 1983—1985) 12, 1988, p. 147—158 (pentru anii 1986, 1987); vezi în mod special *ActaMP*, 7, 1983, p. 159—190 (proponeri de restaurare grafică pentru unele construcții din castrul de pe d. Pomăt).

² Pentru date mai vechi în legătură cu Porolissum vezi *RE*, XXII, 1953, col. 266—270 s.v. Porolissum (C. Daicoviciu).

³ În legătură cu sistemul defensiv al Daciei vezi N. Gudea, în *ANRW*, II, 6, Tübingen, 1977, p. 849—887.

⁴ I. Ferenczi, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 93.

primă fază de construcție la caestre ce datează din vremea lui Traianus, anii imediat după cucerire⁵. Oricum este sigur că în anii 119—124 e.n. când este atestată provincia Dacia Porolissensis, toate trupele cunoscute ca staționând în provincie erau prezente⁶. O etapă de construcție a căstrelor de piatră s-a petrecut pe la mijlocul secolului II e.n.⁷. Următoarea mare etapă de construcție la caestre s-a petrecut aici, se pare, numai la începutul secolului III e.n.⁸. Sistemul înaintat de turnuri de pîndă și observare de pe limes nu poate fi datat cu certitudine. Este sigur însă că după mijlocul secolului II e.n. el consta din turnuri de piatră. Există chiar indicii că la început au fost construite, provizoriu probabil, turnuri din lemn. De la Crișul Repede pînă la Someșul Mare au fost identificate 66 turnuri, cinci sectoare de baraje și opt burgi. Fig. 3. În cadrul acestei linii înaintate complexului de la Porolissum îi revenea o zonă de observație largă spre exterior, care cuprindea și toate punctele înaintate dintre caestrele de la Românaș și Tihău⁹. Fig. 4.

Cercetările efectuate în așezările Dacilor liberi din partea de Vest a Munților Meseș au stabilit că multe din ele se grupează în fața trecătorilor. Materialul arheologic din aceste așezări (puternic influențat și „impregnat” cu elemente de cultură materială romană), dispunerea așezărilor pe teren în strînsă legătură cu organizarea limesului a făcut pe unii cercetători să considere că aceste așezări au fost integrate în apărarea provinciei, constituind o zonă tampon¹⁰.

2. Sectorul de nord-vest al limesului începea de la Crișul Repede (Bologa) și se încheia la cotul Someșului Mare (Tihău-Surduc). De la trecătoarea de pe Crișul Repede spre nord, provincia era despărțită de lumea barbară prin Munții Meseș, care alcătuiau o coamă înaltă, continuă (relativ) cu denivelări puține, cu posibilități ușoare de trecere numai pe la mijloc (v. Ragului), aproape de capătul de nord (v. Ortelecului) și chiar la capete (v. Crișului Repede și a Someșului Mare). Înălțimea medie a culmei este astăzi de 200 m spre provincie (est) și 350 m spre barbaricum (vest). La capetele lanțului muntos sunt trecători pe ape (v. Crișului Repede, v. Someșului Mare, v. Ortelecului), iar la Poic și Ciumărna sunt pasuri înalte de culme. De la Someșul mare spre Est începe Culmea Preluca, pe care se află linia înaintată de turnuri a sectorului de Nord¹¹; iar de la Crișul Repede spre Sud continuă granița de Vest a provinciei, ale cărei elemente sunt încă numai parțial cunoscute¹².

Romanii au folosit din plin relieful pentru a organiza aici apărarea. Pe culmea Munților Meseș a fost construită linia înaintată de turnuri; în interior, la poalele munților, în dreptul trecătorilor mari au fost construite caestre, legate între ele prin turnuri; în dreptul trecătorilor mai mici au fost ridicați burgi. *Principiul defensiv a constat în supravegherea teritoriului spre vest și nord prin sistemul de observare și blocarea tuturor posibilităților de trecere prin fortificații, așezate în așa fel încît trupele să poată acționa preventiv.*

3. În dreptul localității Moigrad, culmea Munților Meseș a suferit o prăbușire tectonică mare, prin care valea Ortelecului curge spre Est; aici s-a format cea mai largă trecătoare a Carpaților Apuseni, folosită ca drum comercial din cele mai vechi timpuri (drumul chihlimbarului în epocile preistorice, drumul sării din epoca bronzului pînă în evul mediu și mai tîrziu, (sec. XVIII—XIX) drum roman care lega provincia Dacia de provincia Pannonia)¹³. Dacii au fost, se pare, cei dintîi care au înțeles valoarea strategică a trecătoarei: au ridicat cetăți în spatele ei (Druia,

⁵ N. Gudea, în *AIIA*, 18, 1975, p. 71—87.

⁶ *IDR*, I, D 1, p. 69—72.

⁷ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 223.

⁸ M. Macrea, în *SCIV*, 8, 1, 1957, p. 225, 238—242; N. Gudea, în *ANRW*, II, 6, 1977, p. 865—866.

⁹ N. Gudea, în *ActaMP*, 9, 1985, p. 143—218.

¹⁰ Al. V. Matei, în *ActaMP*, 4, 1980, p. 241—243.

¹¹ I. Ferenczi, în *Limes 9 Mamaia*, p. 201—205.

¹² În general nu se cunoaște exact traseul graniței la Sud de Crișul Repede; pentru traseul în general vezi N. Gudea, *op. cit.*; pentru detalii în legătură cu fortificațiile vezi S. Dumitrașcu, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 483—391.

¹³ K. Miller, *Itineraria Romana*, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana, Stuttgart, 1916 (VIII, 1—3).

Citera, Măgura Moigradului), în fața ei (Șimleu, Marca) sau chiar în trecătoare (Poguior). Marea așezare dacică de pe Măgura s-a numit Porolissum¹⁴. *Imediat după cucerire Romanii au preluat aproape integral apărarea trecătoarei, au extins această apărare și au fortificat locul în sistemul caracteristic roman.*

4. Porolissum s-a integrat perfect în sistemul defensiv general și în sistemul limesului în special. Iată, pe scurt prezentate, elementele apărării lui: *Fig. 5.*

a. Linia înaintată de turnuri de pîndă și semnalizare a complexului care se înbină (dacă nu chiar se suprapune aici) cu linia înaintată de turnuri a limesului. Oricum în fața Porolissum-ului această linie înaintată a devenit foarte densă și chiar complex organizată.

b. o serie de baraje așezate în serie care asigurau blocarea aproape totală a căilor de trecere dinspre Vest spre Est: aliniament de apărare exterior alcătuit din: a. val de pămînt (sau poate chiar zid de piatră?) d. Corniștea — d. Măgurița; b. zid de piatră d. Măgurița pînă la v. Ortelecului; c. val de pămînt v. Ortelecului — d. Poguior.

c. aliniament de apărare interior continuu cu mai multe sectoare: I. val de pămînt cu șanț d. Poiana Moigrădanilor — d. Ferice, avînd un subsector (dublu pe o lungime de 300 m lîngă d. Comoară; II. zid de piatră d. Ferice — d. Citera; III. val de pămînt d. Ferice — d. Ciucioaiei; IV. val de pămînt d. Ciucioaiei — d. Citeră; V. val de pămînt cu șanț d. Citeră — v. Ortelecului. Într-o fază, care pare a data după mijlocul secolului II e.n., sectoarele III și IV au fost scoase din uz, construindu-se sectorul II.

d. fortificații mai mici (de tip turris) sau mai mari (de tip burgus) încadrate în linia de baraje: turnuri pe aliniamentele: I, II, III, IV; burgi pe aliniamentele II, V (d. Ferice, Roata Dungii, Școală); asemenea fortificații mai mari au fost construite și între aliniamente: d. lui Ionaș sau chiar în trecătoare, pe prima linie de apărare: Fîntîna Sușigului.

e. fortificații mari, sedii ale trupelor care au staționat permanent: pe vîrfurile d. Pomăt, pe vîrfurile d. Citera, pe Coasta Citerii; între acestea trebuie încadrat și castrul de la Romița, situat la 2,5 km de Pomăt.

Datele arheologice de care dispunem azi în legătură cu elementele acestui sistem sunt încă puține; au fost cercetate parțial: zidul barajului exterior (Măgurița) cu burgus-ul de la Fîntîna Sușigului¹⁵; sectorul I al aliniamentului interior și zona cu val dublu¹⁶; sectorul V al aliniamentului interior¹⁷ cu burgi de la Școală¹⁸ și Roata Dungii¹⁹. Foarte recent a fost cercetat (sau mai exact a început să fie cercetat) burgus-ul de pe d. Ferice. Mai numeroase sunt datele în legătură cu fortificațiile mari: castrul de pe vîrfurile d. Pomăt, castrul de pe vîrfurile d. Citera²⁰ și fortificația de pe Coasta Citerii²¹. Toate aceste fortificații prezintă cîteva trăsături comune: sunt foarte aproape una de alta; sunt așezate pe vîrfuri, în pante și pe terenuri puternic denivelate; nu au surse de apă în interior. Pozițiile lor sunt neobișnuite pentru castru. *Se poate afirma că în cazul lor necesitățile strategice au eliminat aproape cu totul criteriile „clasice” de alegere a locului pentru construirea unui castru. Fig. 6.*

5. Castrul de pe vîrfurile dealului Pomăt este cel mai bine cunoscut între toate fortificațiile de la Porolissum; a fost cercetat în mai multe etape²², iar din 1977 am efectuat aici săpături arheologice în fiecare an, dublate de lucrări de conservare și chiar de restaurare. *Fig. 7.*

¹⁴ N. Gudea, *Porolissum*, Res Publica Municipii Porolissensis, București, 1986.

¹⁵ N. Gudea, în *ActaMP*, 9, 1985, p. 177—178.

¹⁶ M. Macrea și colab., în *Materiale*, 7, 1961, p. 376—377.

¹⁷ M. Macrea și colab., în *Materiale*, 8, 1962, p. 493—494.

¹⁸ *Idem.*, p. 494.

¹⁹ *Idem.*

²⁰ M. Macrea și colab., în *Materiale*, 7, 1961, p. 372—376.

²¹ Săpături inedite executate de M. Rusu.

²² Primele cercetări în anii 1939—1940: L. Ghergariu, în *ActaMP*, 4, 1980, p. 77—79; E. Tóth, *Porolissum. Das Castellum in Moigrad*, Budapest, 1978; 1949: M. Moga, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 131—135; 1957—1959: M. Macrea și colab., în *Materiale*, 7, 1961, p. 371—374; 8, 1962, p. 492—493.

— este așezat pe vârful și pe panta de Nord-Vest a dealului; terenul este foarte denivelat în interior; *porta praetoria* se află în partea de sus a pantei; *porta decumana* se află în partea de jos (cu o diferență de nivel de câteva zeci de m); nu se poate vedea de la *porta praetoria* la *porta decumana* sau de la *porta principalis dextra* la cea *sinistra*, din cauza faptului că centrul castrului era mai ridicat.

— faza cu val de pământ a castrului; 225×295 m; pe trei dintre laturi (Nord-Est, Nord-Vest și Sud-Est) avea un șanț de apărare (15+3,50 m); pe latura de Sud-Vest avea două șanțuri de apărare (9+2,50 m; 5,50+3,00 m); construit la începutul secolului II e.n.; urmele porților din prima fază nu au fost identificate; la clădirea comandamentului (*principia*) și la clădirile din *latera praetorii* au fost identificate construcțiile cu pereți de chirpic care aparțin primei faze de construcție; probabil că principalele drumuri din castru au fost construite tot acum.

— faza cu zid de piatră; 230 × 300 m; Fig. 8; a preluat integral traseul incintei din faza I; zid foarte gros, înfipt în partea exterioară a valului de pământ; zidul a fost mișcat pe diferite porțiuni de alunecările de pământ încă în epoca antică; în astfel de locuri (pe laturile de Nord-Est și Sud-Est) au fost construiți contraforți exteriori de sprijin; porți cu bastioane cu ieșind semicircular. Fig. 9. turnuri de curtină patrulate cîte două (de-o parte și de alta a porților) pe laturile scurte și mai multe (cîte 2, respectiv trei) de-o parte și de alta a porților principale; turnuri de colț trapezoidale. Fig. 12; portice mărgineau drumurile.

— organizarea internă (în faza cu zid de piatră) a fost determinată parțial. Fig. 8; praetentura sinistra (lîngă via praetoria): baracă de locuit (B. 11), cisternă (B 10), baracă de locuit cu zid (B 9), barăci de locuit cu zid (B 8—7). Fig. 13; praetentura, dextra (lîngă via praetoria) baracă de locuit cu zid (B 6), clădire cu zid (B 5), clădire cu zid (B 4), două horrea (B 3 + B 2), fabrica (B 1); în aceasta de urmă construcție a fost identificat un mic furnal pentru redus minereu de fier; c. (prinpia) clădirea comandamentului prezintă mai multe faze de construcție, reparații sau extinderi; Fig. 11; cea de a cincea fază pare să corespundă fazei cu zid de piatră; d. *latera praetorii* sunt organizate în chip diferit: în *latus dextrum* se află locuința comandantului (*praetorium*) (pe plan clădirea C 2) — un drum lateral — o mare groapă de gunoi. Fig. 15; în *latus sinistrum* se află: un templu subteran al zeului Mithras (C 3) — o clădire care după plan ar putea fi sau *praetorium* sau un atelier mare de arme (*fabrica*) (C 4) — altă clădire cu plan similar (C 5—C 7) la care nu i-am putut stabili destinația și o clădire cu plan patrulater, lîngă zidul de incintă (C 8). Fig. 16; această ultimă clădire a fost construită peste valul de pământ și peste via sagularis, sugerînd prin scoaterea din funcție a acesteia din urmă o dată tîrzie a construirii.

Castrul cu zid de piatră a fost ridicat la începutul secolului III e.n.; zidul de incintă și porțile au fost inaugurate cu ocazia vizitei împăratului Caracalla în 213 e.n.; probabil că unele construcții de piatră din interior au fost ridicate mai înainte, așa cum, în mod sigur, altele au fost completate și reparate după această dată. Viața castrului a durat pînă la Aurelianus. În turnurile de curtină de pe latura de Nord-Est au fost găsite monete de la Salonina și Aurelianus ceea ce constituie dovada folosirii castrului pînă în ultima clipă a existenței provinciei.

6. Unitățile militare care au staționat la Porolissum au fost foarte numeroase; unele au staționat permanent; altele au staționat temporar²³... În prima fază (106—110 e.n.) au staționat la Porolissum următoarele unități militare: detașamente din legiunile IIII Flavia și XIII Gemina și următoarele unități auxiliare: cohors I Ulpia Britonnum, cohors V. Lingonum, cohors VI Thracum și respectiv cohors II Britanica (Romita); b. după 110 e.n. detașamentele din legiuni s-au retras; toate patru cohortele au rămas pe loc; se cred că la 118 e.n. a fost adus aici numerus Palmyrenorum (Citera?); c. în epoca Severilor găsim aici toate cele cinci unități auxiliare menționate mai sus; lor li se mai adaugă două detașamente din

²³ O trecere în revistă a unităților auxiliare din Dacia: vezi I. I. Russu, în *SCIV*, 28, 1, 1972, p. 63—77; în legătură cu unitățile militare de la Porolissum vezi: N. Gudea, în *SCIVA*, 28, 1, 1977, p. 129—134 (cohors I Ulpia Brittonum); 26, 1975, p. 381—385 (cohors I. Hispanorum); 27, 1976, p. 109—114 (legio VII Gemina); *ActaMP*, 7, 1983, p. 227—230 (cohors II Britannica); 8, 1984, p. 219—226 (cohors VI Thracum).

legiunile III Gallica, VII Gemina Felix și o cohors III (despre care noi credem că este Dacorum, probabil anexă a legiunii III Gallica din Syria); aceste unități (III Gallica și III Dacorum) executau aici o pedeapsă pentru vina de a fi participat la războiul pentru tron de partea pretendentului Pescenius Niger; ștampilele detașamentelor de legiune și a cohorței III au apărut numai în castrul de pe Pomăt;

Au staționat temporar la Porolissum, fără a se putea preciza data, următoarele unități: cohors I. Hispanorum (de la Românaș), cohors I Ituraeorum.

Se poate constata deci, pe baza materialului epigrafic (litic și tegular) că unitățile militare de la Porolissum au fost foarte numeroase; locul exact de staționare în cadrul complexului nu poate fi încă precizat pentru toate: sunt mai multe unități decât pot încapa în cele trei fortificații mari și în cele cinci fortificații mai mici; probabil că și la Romita stăteau două din aceste unități (cohors II Britannica și cohors VI Thracum); predomină unitățile mixte (infanterie ușoară și cavalerie) completate de arcași; se poate constata o mare mișcare de trupe în acest punct, care poate fi definit ca un fel de dispecerat pentru toate unitățile de pe frontiera de Nord și Nord-Vest.

La sfârșitul acestei succinte treceri în revistă se poate afirma: 1. Porolissum a constituit un complex militar cu un rol deosebit în apărarea provinciei Dacia Porolissensis în special, dar a tuturor Daciilor în general; 2. elementele acestui complex (fortificate) pot fi acum doar schitate, fazele lor de evoluție nu sunt încă cunoscute; 3. se poate afirma că fortificația de pe vârful d. Pomăt este principala bază pentru trupe din complex; în afară de aceasta ea reprezenta și o mare bază de aprovizionare și stocare (avea mai multe *horrea*, mai multe *fabricae*, *praetoria*, etc.); 4. viața acestei mari baze a început imediat după cucerire și s-a sfârșit numai odată cu retragerea; 5. în general principalele etape de construcție ale fortificațiilor de la Porolissum, deși încă nu suficient de bine precizate, urmează etapele de bază ale organizării militare a provinciei; 6. materialul arheologic obținut prin cercetarea fortificațiilor și în special a castrului de pe vârful d. Pomăt este extrem de bogat și de variat; el cuprinde toate produsele de ceramică, metal, sticlă, piatră cioplită artistic caracteristice unor caestre în general și în plus material specific rezultat al producției atelierelor locale; 7. în jurul castrelor (și în jurul fortificațiilor în general) s-a dezvoltat de la început o așezare civilă întinsă, care a primit la sfârșitul secolului III e.n. rangul de *municipium*. Așezarea a avut un rol economic și comercial deosebit, a fost un mare centru de producție, a dat numele provinciei nordice și, foarte probabil, în ciuda faptului că nu a fost colonia, a jucat totuși rolul de capitală a Daciei Porolissensis.

NICOLAE GUDEA

POROLISSUM — DER SCHLUSSELSTEIN DER VERTEIDIGUNG VON DACIA POROLISSENSIS

(Zusammenfassung)

Der Verfasser sammelt nach 10 Jahren archäologischer Forschungen und Geländeuntersuchungen alle Daten, die die strategische und taktische Bedeutung des militärischen Komplexes von Porolissum belegen. Kurz und bündig werden die Schlußfolgerungen vorgestellt hinsichtlich der Fragen:

— wie war das Verteidigungssystem der Provinz (der Provinzen) Dacia im Vergleich zum Relief des Geländes und zur Stellung der Feinde angelegt.

— wie war die Nordwestfront der Verteidigung der Provinz Porolissensis angelegt und organisiert.

— die Gründe, die die Römer dazu bewogen, vor allem Porolissum hervorragend zu befestigen.

— der derzeitige Stand der Kenntnisse hinsichtlich des eigenen Verteidigungssystems des Komplexes von Porolissum.

— der derzeitige Stand der Kenntnisse hinsichtlich der wichtigsten Festung innerhalb dieses großen militärischen Komplexes.

— die Entwicklung und Organisierung der hier stationierenden Gruppen von Truppen.

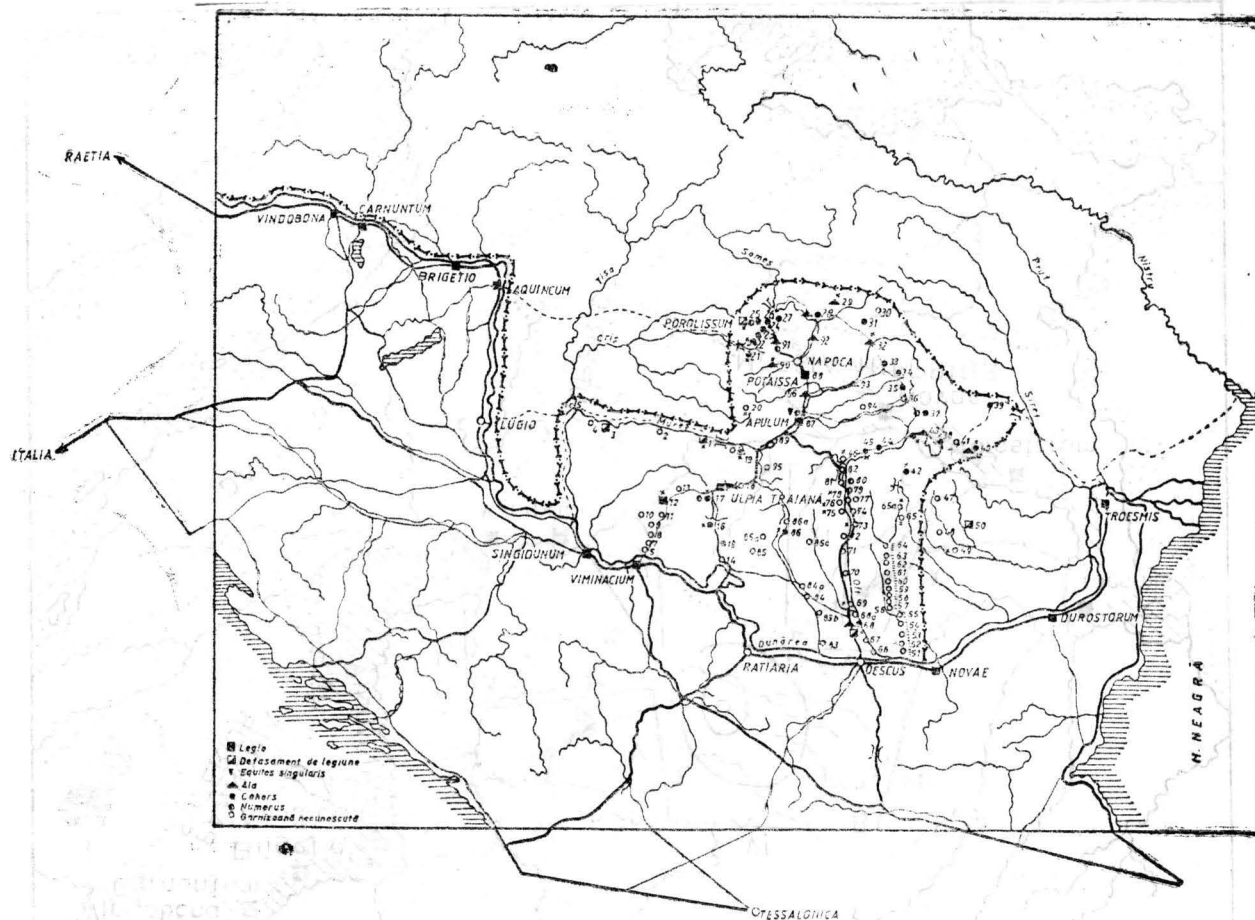

Fig. 1. Hartă cu sistemul defensiv al provinciilor Dacia.

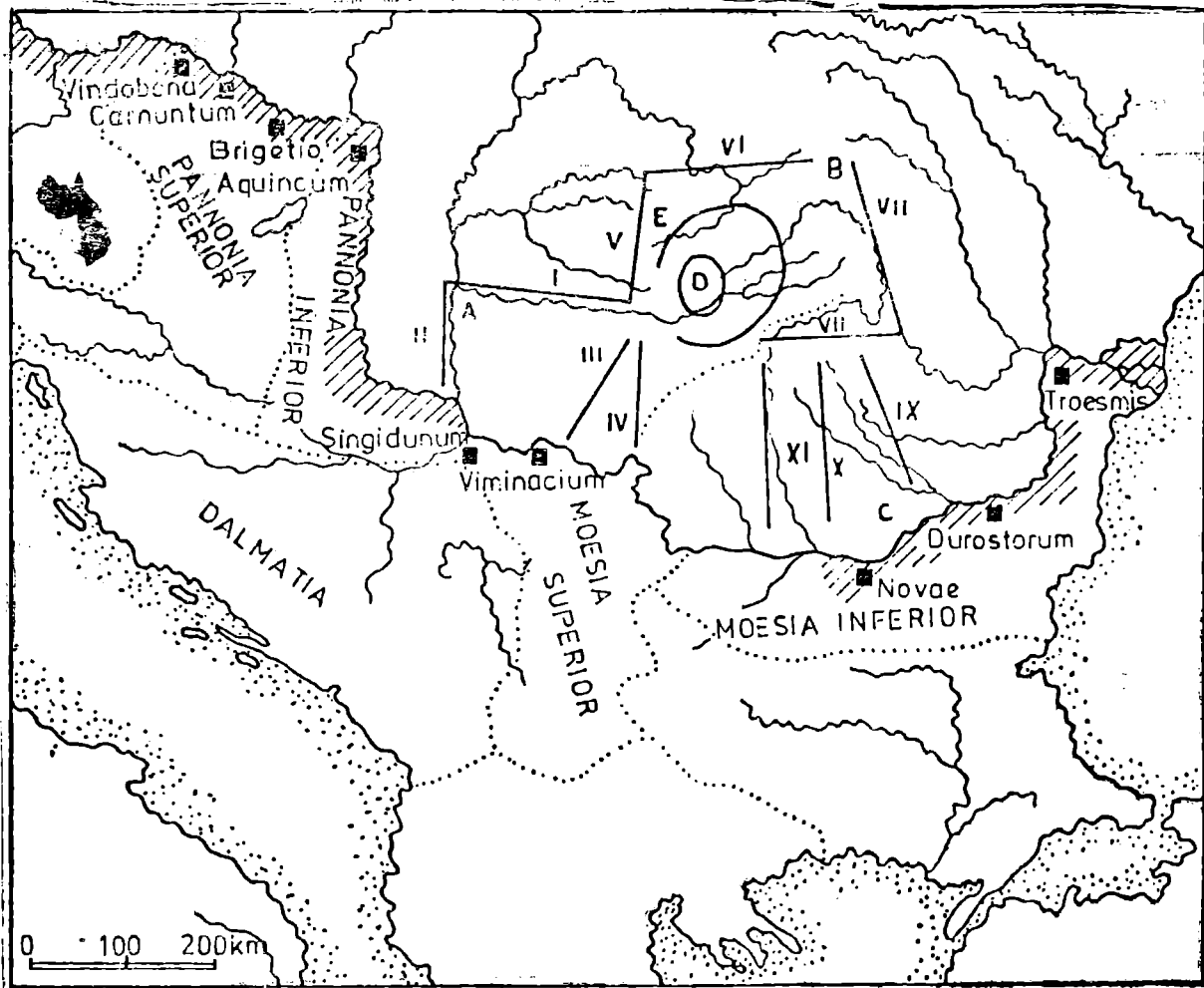
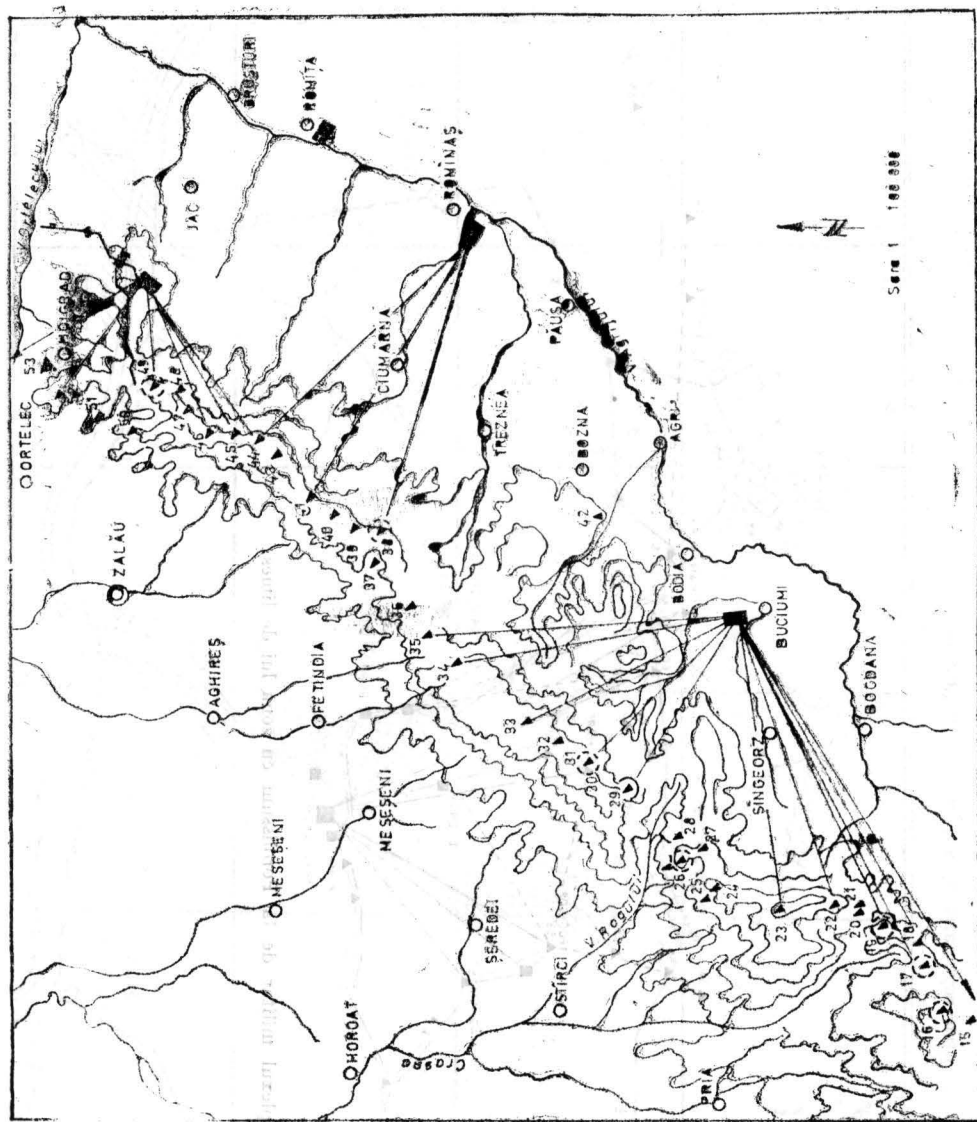

Fig. 2. Schema de organizare a defensivei provinciilor dacice.

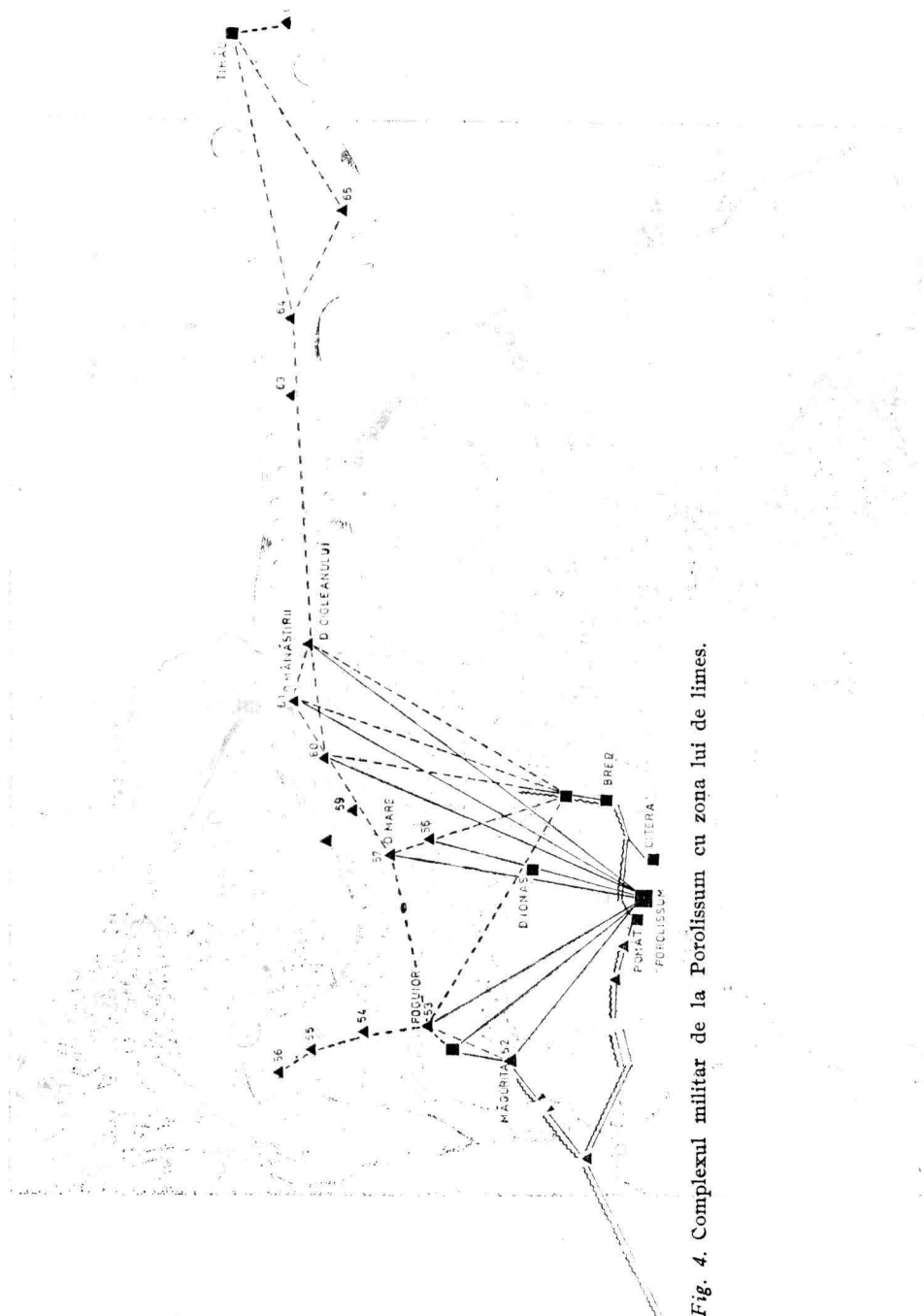

Fig. 4. Complexul militar de la Porolissum cu zona lui de limes.

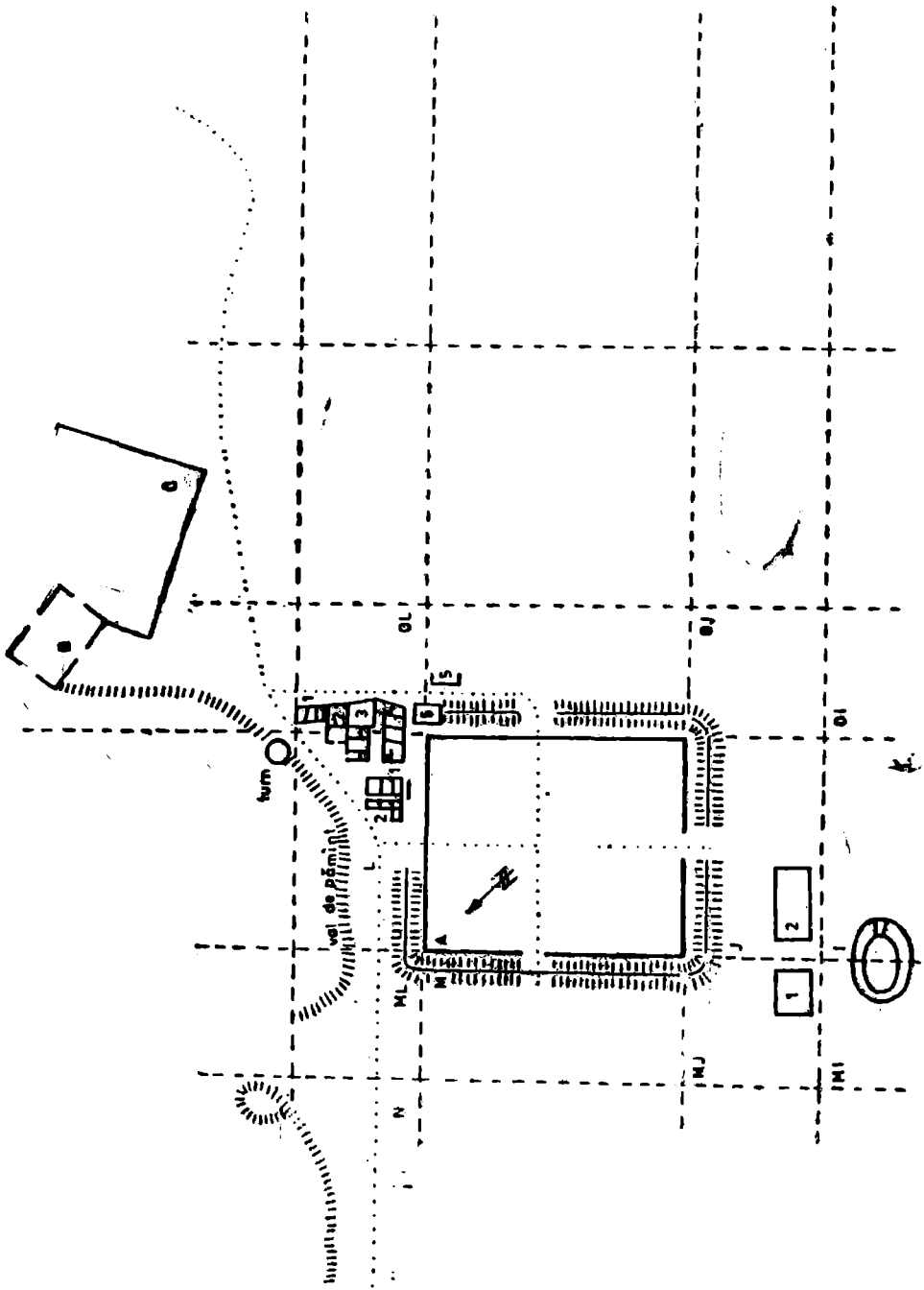

Fig. 8. Așezarea castrului de pe Pomaat în cadrul complexului.

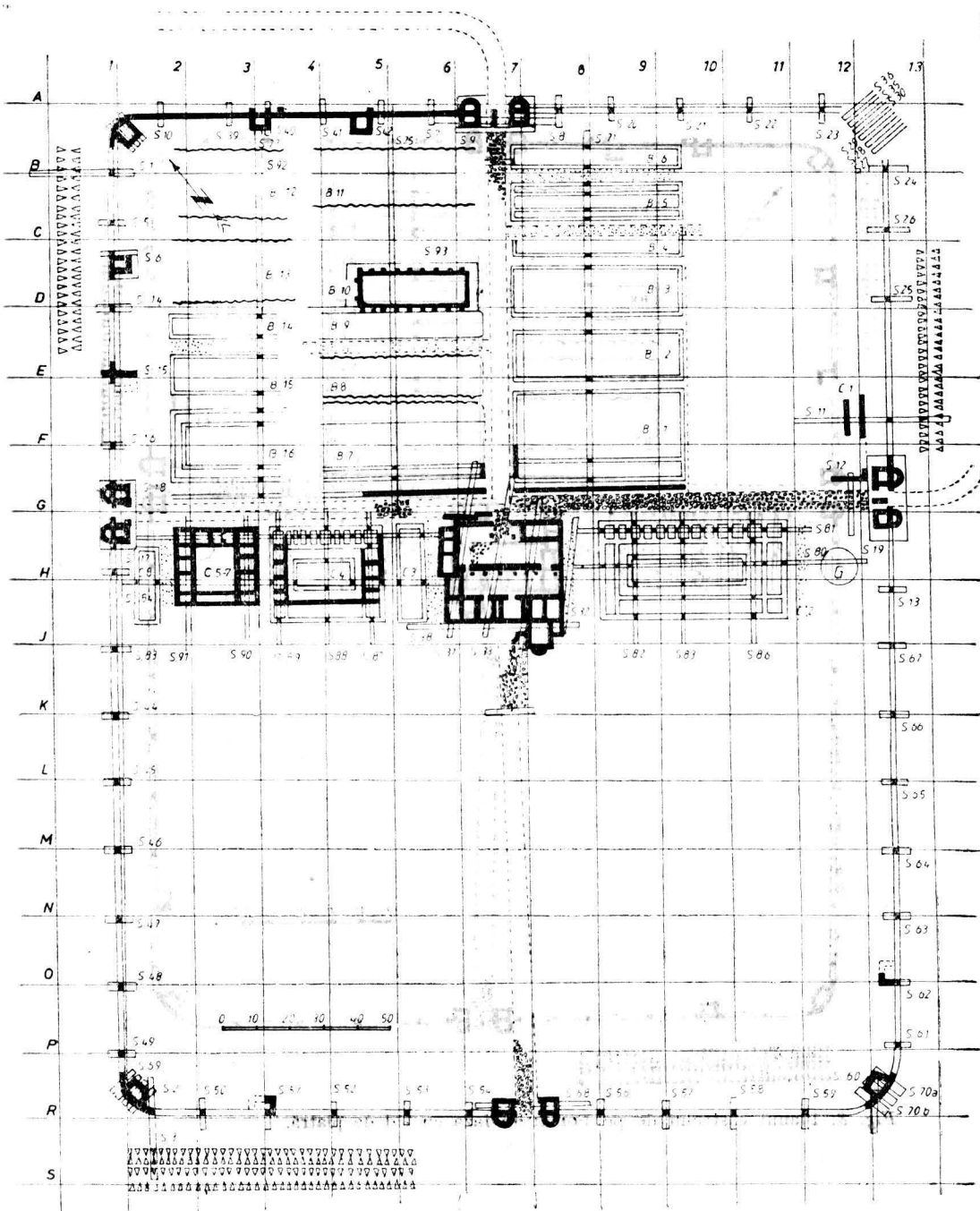

Fig. 7. Planul castrului de pe Pomăruș cu săpăturile executate după 1977.

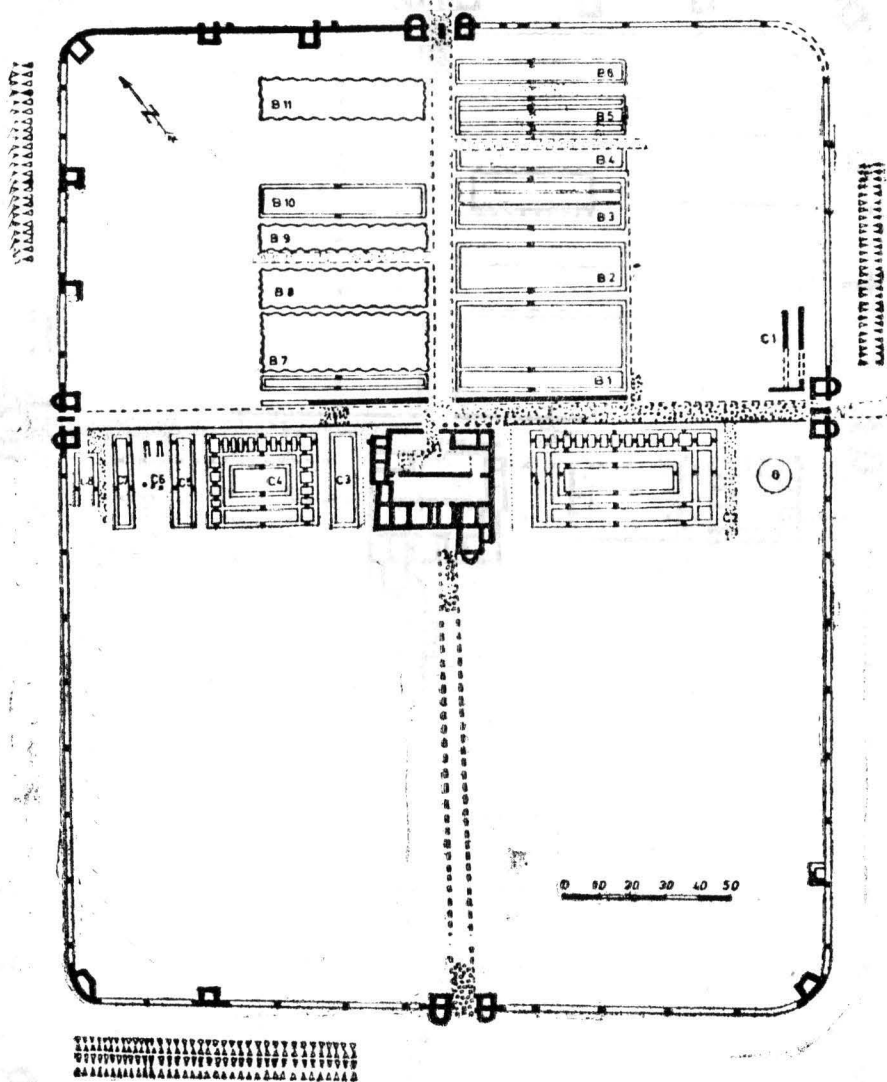

Fig. 8. Planul castrului de pe Pomăt în faza cu zid de piatră.

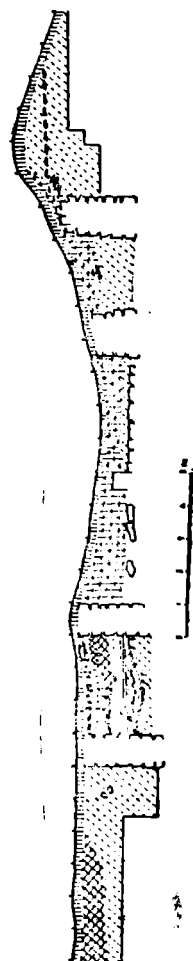
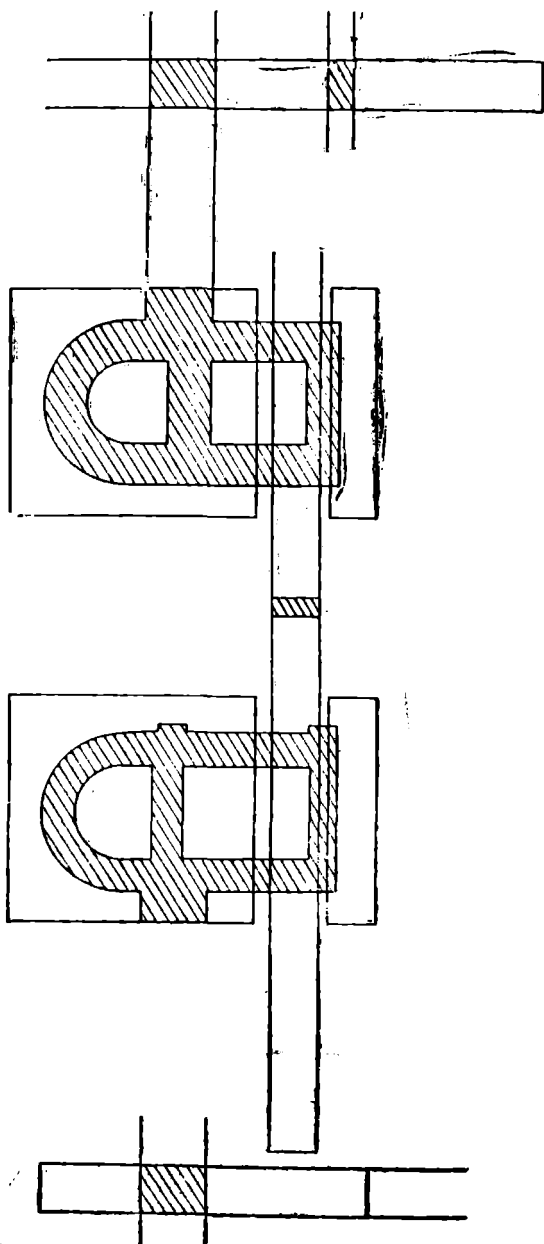

Fig. 9. Planul porții praetoria.

Fig. 10. Profil prin bastioanele porții praetoria.

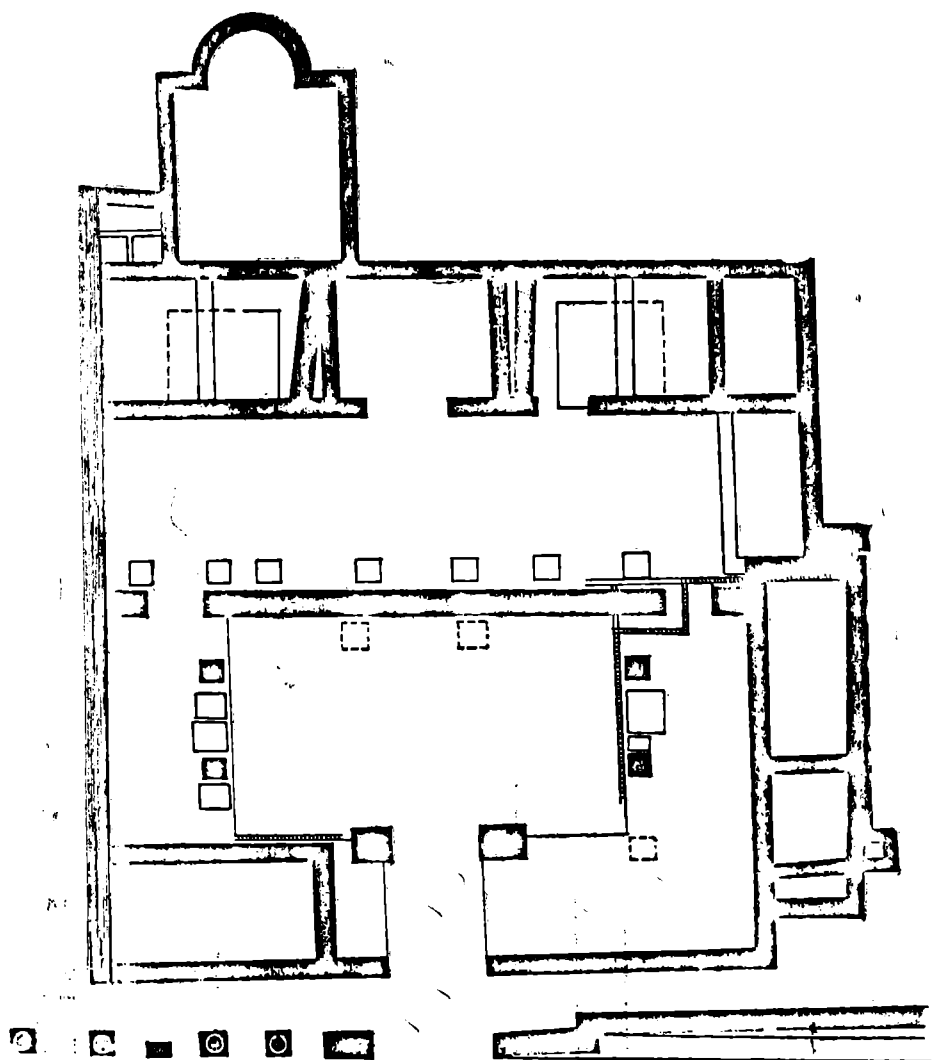

Fig. 11. Plan al clădirii comandamentului în ultima sa fază de construcție.

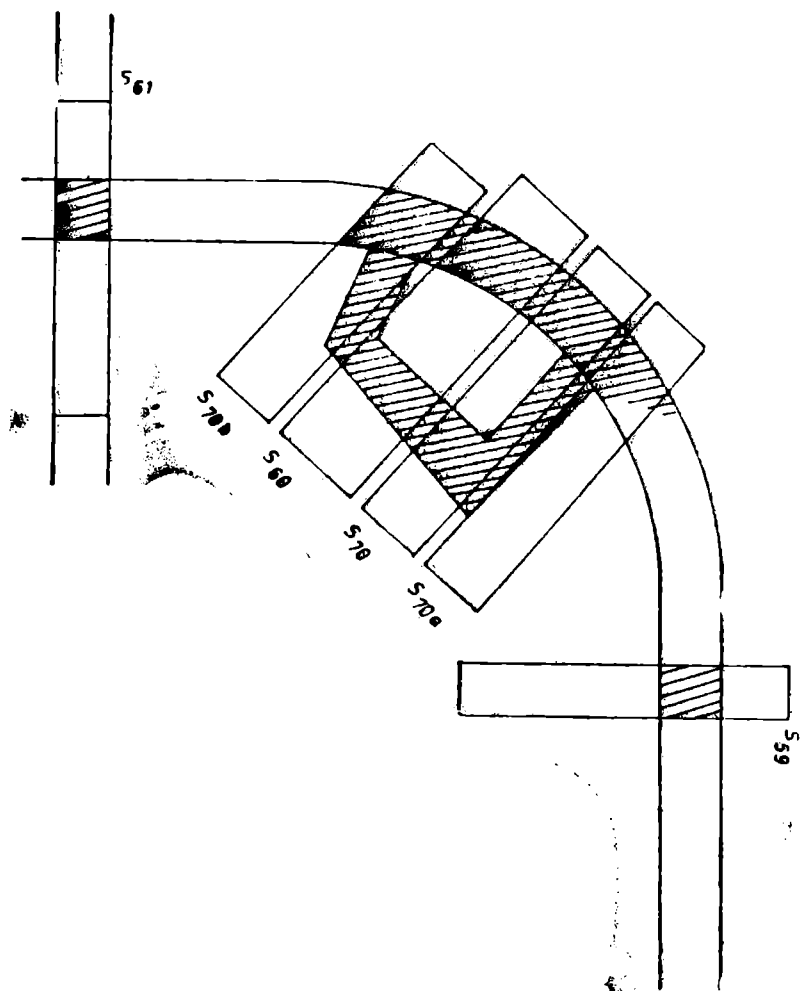

Fig. 12. Plan al turnului din colțul de Sud.

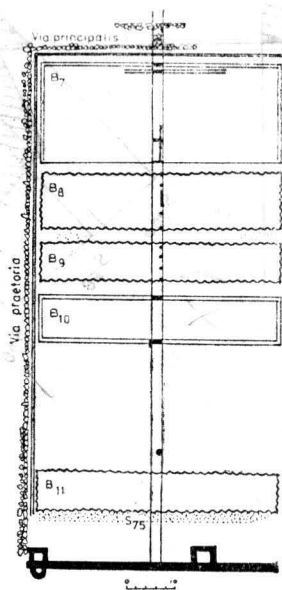
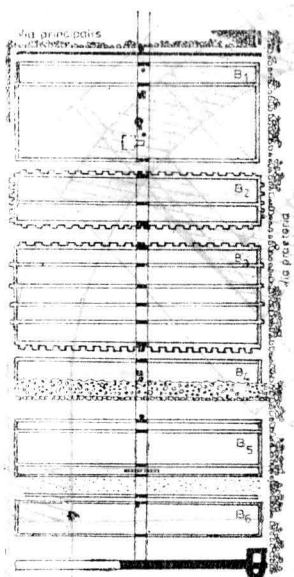

Fig. 13. Praetentura sinistra. Planul zonei de lângă via praetoria.

Fig. 14. Praetentura dextra. Planul zonei de lângă via praetoria.

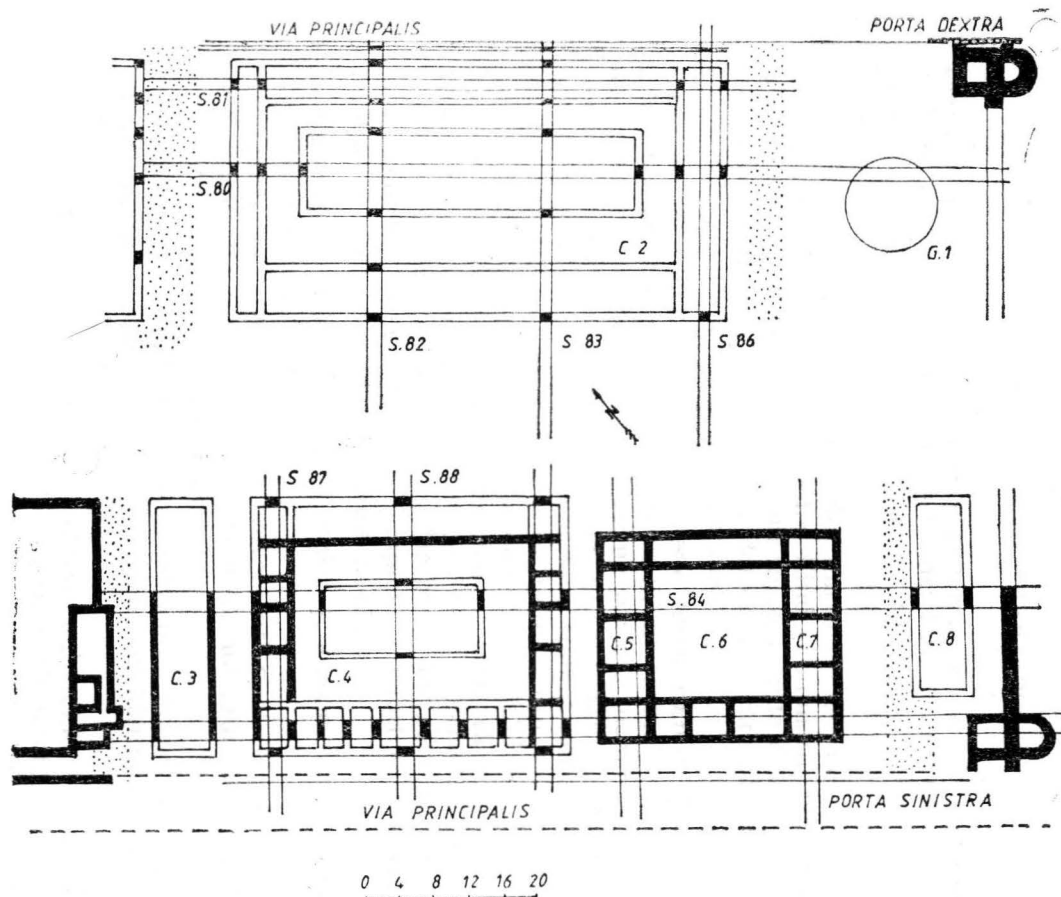

Fig. 15. Latus dextrum. Plan general.

Fig. 16. Latus sinistrum. Plan general.